

การพึ่งตนเองของครัวเรือนอารยะเกษตร Self-Reliance of Sufficiency-Oriented (Ariya) Agriculture Households

สุกักร์ สมอนา¹ | Supee Samorna¹

Received: 25 พฤศจิกายน 2568 Revised: 16 ธันวาคม 2568 2568 Accepted: 17 ธันวาคม 2568

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาการพึ่งตนเองของครัวเรือนที่มีการเปลี่ยนผ่านการเกษตรจากรูปแบบทุนนิยมมาสู่การผลิตเพื่อการเลี้ยงชีพอย่างพอเพียงหรือครัวเรือนอารยะเกษตร โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ มีหน่วยการวิเคราะห์ระดับครัวเรือน เก็บรวบรวมข้อมูลระหว่างเดือนเมษายน-มิถุนายน 2568 ด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกกับตัวแทนครัวเรือนที่ได้รับการสนับสนุนและส่งเสริมให้ปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตเข้าสู่รูปแบบการผลิตเพื่อการเลี้ยงชีพอย่างพอเพียงตามรูปแบบโคก หนอง นา ผ่านการเข้าร่วมโครงการ โคก หนอง นา กับศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนอุดรธานี เป็นเวลาไม่น้อยกว่า 3 ปี ทำเกษตรกรรมในรูปแบบโคก หนอง นา และมีที่ดินระหว่าง 1 – 20 ไร่ จำนวน 24 ครัวเรือน จำแนกครัวเรือนเป็น 3 กลุ่ม โดยแบ่งตามความแตกต่างของขนาดที่ดินทำกิน ได้แก่ 1) ครัวเรือนที่มีขนาดที่ดินทำกินตั้งแต่ 1 ไร่ ถึง 5 ไร่ (12 คน) 2) ครัวเรือนที่มีขนาดที่ดินทำกินตั้งแต่ 6 ไร่ ถึง 10 ไร่ (7 คน) และ 3) ครัวเรือนที่มีขนาดที่ดินทำกินตั้งแต่ 11 ไร่ขึ้นไป แต่ไม่เกิน 20 ไร่ (5 คน) ในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา

ผลการศึกษาพบว่า ครัวเรือนที่มีที่ดินจำนวน 1-5 ไร่ และ 6-10 ไร่ มีความสามารถพึ่งพาตนเองได้ดี ในด้านการพึ่งพาแรงงาน พึ่งพาเงินทุน และพึ่งพาทรัพยากรภายใน ส่วนครัวเรือนที่มีที่ดินจำนวน 10 ไร่ขึ้นไป แต่ไม่เกิน 20 ไร่ ยังพึ่งพาตนเองได้ไม่เท่ากับครัวเรือนที่ดินจำนวน 1-5 ไร่ และ 6-10 ไร่ เนื่องจากขนาดที่ดินไม่สัมพันธ์กับจำนวนแรงงานในครัวเรือน

คำสำคัญ: อารยะเกษตร, พึ่งตนเอง, เศรษฐกิจพอเพียง, ทฤษฎีใหม่

¹ รองศาสตราจารย์ สำนักวิชาศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี supee0302@hotmail.com

¹ Associate Professor General Education Office Udon Thani Rajabhat University
supee0302@hotmail.com

Abstract

This article examines household self-reliance during the agricultural transition from a capitalist production system to a sufficiency-oriented livelihood model, known as *Arya Agriculture*. Employing a qualitative research methodology, the household serves as the unit of analysis. Data were collected through between April and June 2025 in-depth interviews with representative households that have received support and guidance in adopting the *Khog-Nong-Na* model of sufficiency-based production, under the supervision of the Udon Thani Community Development Learning Center, for a period of no less than three years. The study covers 24 households engaged in *Khog-Nong-Na* farming on landholdings ranging from 1 to 20 rai, categorized into three groups according to land size: (1) households with 1–5 rai (12 participants), (2) households with 6–10 rai (7 participants), and (3) households with 11–20 rai (5 participants). Data were analyzed using content analysis.

The findings reveal that households with 1–5 rai and 6–10 rai of farmland exhibit higher levels of self-reliance in terms of labor, capital, and local resource utilization compared to those with 11–20 rai. The latter group demonstrates relatively lower self-sufficiency, primarily due to the imbalance between land size and available household labor.

Keywords: arya agriculture, self-Reliance, sufficiency economy, new theory

บทนำ

ข้อถกเถียงเรื่องการผนวกชาวนาเข้ามาอยู่ในระบบทุนนิยม นักวิชาการบางส่วนเสนอว่าตลาดแบบทุนนิยมได้แพร่กระจายเข้าไปในชนบททุกซอกทุกมุมแล้ว แม้ว่าจะยังไม่มีภาพชาวนาอพยพเข้าสู่เมือง แต่ก็ถูกกวาดเข้ามาอยู่ในระบบทุนนิยม ขณะที่นักวิชาการบางส่วนกลับเห็นว่า ยังมีชาวนาที่ยังคงแบบแผนการผลิตแบบดั้งเดิม (Traditional Mode of Production) หลงเหลืออยู่ ซึ่งยังไม่ได้ถูกผนวกเข้ามาอยู่ในระบบทุน

ภาพปรากฏการณ์ในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมาเราได้เห็นการเปลี่ยนแปลงสำคัญที่เกิดขึ้นทั่วทุกหัวระแหง นั่นคือการเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างทางด้านเศรษฐกิจซึ่งเกิดขึ้นในระดับโลก ในระดับประเทศ สังคมและชุมชน เป็นภาพของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างกันของรัฐ ตลาด และสังคม

ที่เป็นการเปลี่ยนแปลงดึงเอามนุษย์เข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม หรือ “กงล้อทุนนิยม” (Hunt, 1992) อันเป็นการผนวกเอาชุมชนเกษตรกรรมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุน

การปรับโครงสร้างทางด้านเศรษฐกิจและวิธีการผลิตให้เป็นแบบทุนนิยมอุตสาหกรรมได้ส่งผลกระทบต่อเคลื่อนย้ายแรงงานจากภาคชนบทเข้าสู่เมือง ทั้งนี้เนื่องจากความแตกต่างทางด้านค่าจ้างแรงงาน และการมีแรงงานว่างงานหรือแรงงานส่วนเกิน (Surplus Labor) ทำให้แรงงานเหล่านี้เคลื่อนย้ายตนเองสู่ภาคการผลิตสมัยใหม่โดยเฉพาะภาคอุตสาหกรรมหรือภาคบริการอื่นๆ เมื่อประชากรส่วนใหญ่ย้ายเข้ามาทำงานในภาคการผลิตสมัยใหม่มากขึ้น ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางด้านเศรษฐกิจสังคมครั้งใหญ่ของภาคเกษตรกรรม (Lewis, 1954) และตามมาด้วยผลกระทบต่อวิถีชีวิต แรงงาน ความสัมพันธ์ทางสังคม ที่ดิน และทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนเกษตรกรรมในชนบท

งานศึกษาที่เกิดขึ้นในหลาย ๆ แห่งยืนยันว่า ระบบทุนนิยมได้แพร่กระจายและได้ผนวกเอาคนชนบทเข้ามาอยู่ในวิถีเงินตราของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมอย่างมีนัยสำคัญ กรณีศึกษาชาวนาที่ยุโรปของ Polanyi (2001) ชี้ว่ากระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจได้สถาปนาระบบทุนนิยมให้เกิดขึ้นในชนบทและส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่จนทำให้มนุษย์กลายเป็น “มนุษย์เศรษฐกิจ” (Homoeconomic) ขณะกรณีในเอเชีย Scott (1979) ระบุว่า ทุนนิยมได้ทำลายระบบเศรษฐกิจแบบศีลธรรมของชุมชนกสิกรรมขนาดเล็ก และทำให้ระบบความเอื้ออาทร การเกื้อกูลกันยุติลง เลวร้ายที่สุดคือชาวนาต้องเผชิญกับความเสี่ยงมากขึ้นและอยู่รอดยากขึ้น เช่นเดียวกับหลายกรณีในประเทศไทย ห้วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมาเราได้เห็นถึงความเข้มข้นของปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของผู้คน ชุมชน และการจัดสรรทรัพยากรธรรมชาติอย่างน่าวิตกกังวล (วสันต์ ปัญญาแก้ว, 2557) โดยหลายแห่งในชนบทได้เกิดผลกระทบต่อชุมชน และในด้านนิเวศธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2561; สุจินันท์ หรสิทธิ์ และคณะ, 2556) เกิดการเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์ในที่ดินและการเข้าถึงแหล่งน้ำ การใช้ประโยชน์ที่ดิน ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรเพื่อการเกษตร และสถานะแรงงานในภาคเกษตร (อนุวัฒน์ พลทิพย์ และบัวพันธ์ พรหมพักพิง, 2566) ทั้งหมดนี้คือพลังของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่ผนวกเอาชุมชนเกษตรกรรมเข้ามาอยู่ภายใต้กระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อความทันสมัย

ในอีกด้านหนึ่งมีเสียงที่สะท้อนผ่านงานศึกษาซึ่งยังคงยืนยันว่า ภายใต้กระบวนการพัฒนาที่ทำให้เป็นทุนนิยม ระบบเศรษฐกิจและวิธีการผลิตของชุมชนเกษตรกรรมก็ได้ล้มหายตายจากไปไหนตรงกันข้ามกลับยังคงดำรงอยู่ โดยปรับตัวเปลี่ยนแปลงและพยายามรักษารูปแบบและวิธีการผลิต เช่นในกรณีชาวนาในหมู่บ้านชนบทอีสาน วิธีการผลิตข้าวแม้ว่าจะมีขั้นตอนที่มีการจ้างแรงงาน จ้างรถไถนา จ้างรถเกี่ยวข้าว ซึ่งยืนยันถึงทุนนิยมได้เข้าแทรกแซงในกระบวนการผลิต แต่ก็ไม่ใช่ทั้งหมดที่เป็นระบบการจ้าง ทว่ายังมีบางขั้นตอนที่มีการลงแขกหรือเอาแรงงานกัน หรือแม้แต่หลาย ๆ กรณีการจ้างแรงงานในหมู่บ้านชนบทก็ไม่มีลักษณะการจ้างแบบระบบของโรงงานที่เป็นความสัมพันธ์แบบนายจ้างกับลูกจ้าง ซึ่งภายใต้ระบบการจ้างแรงงานยังมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ หลายกรณีในชุมชนเกษตรกรรม

ในชนบทจึงเป็นเครื่องยืนยันว่าไม่ใช่ทุกชอกทุกมุมที่ทุนนิยมได้รุกไล่ระบบการผลิตแบบศีลธรรมจนถึงขนาดไม่หลงเหลืออะไรอีกเลย ข้อสรุปนี้ อรรถจักร สัตยานุรักษ์ (2559) บัณฑิต พรหมพักพิง (2560) ยืนยันว่า ยังมีเกษตรกรจำนวนไม่น้อยที่สามารถดำรงอยู่ได้จากการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตบางเรื่อง หรืออย่างทัศนะของ Kautsky (1899) ในผลงานเรื่อง Agrarian Question ก็เคยให้ทัศนะถึงข้อจำกัดในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงสู่ทุนนิยม (Transition to Capitalism) ว่าไม่จำเป็นเสมอไปว่าจะเกิดขึ้นที่ใด และไม่ใช่ทุกที่ที่ทุนนิยมจะสถาปนาขึ้นได้ง่าย ๆ หรือทั้งหมด และที่สำคัญแม้จะมีการผลิตในเชิงพาณิชย์ก็ตามก็มิได้ทำให้เกษตรกรรายย่อยที่ใช้แรงงานในครัวเรือนหายไป คล้ายกับแนวคิดของ ฟรังซัวส์ แปรูส์ (Francois Perrouse) นักเศรษฐศาสตร์ชื่อดังชาวฝรั่งเศสที่มองว่าความเจริญเติบโตของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมไม่ได้เกิดขึ้นทุกหนทุกแห่งและไม่ได้เกิดขึ้นในทันที (สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2530)

ข้อถกเถียงในลักษณะเช่นนี้สอดคล้องกับปรากฏการณ์ของครัวเรือนที่ปัจจุบันมีบางอย่างดำเนินการผลิตในรูปแบบของการพึ่งตนเองท่ามกลางบริบทโครงสร้างและรูปแบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม โดยเป็นการปรับเปลี่ยนการผลิตจากวิถีการผลิตแบบทุนนิยมมาสู่การผลิตเพื่อการเลี้ยงชีพอย่างพอเพียง มีการพึ่งตนเองบางอย่างด้วยการอาศัยรูปแบบ “โคก หนอง นา” เป็นรูปแบบชี้นำในการผลิต

ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาครัวเรือนที่มีการเปลี่ยนผ่านการเกษตรจากรูปแบบทุนนิยมมาสู่การผลิตเพื่อการเลี้ยงชีพอย่างพอเพียงว่า ครัวเรือนมีเรื่องใดบ้างที่ยังมีวิถีการผลิตเพื่อการเลี้ยงชีพอย่างพอเพียงที่ยังสามารถพึ่งพาตนเองได้ การค้นหาคำตอบจากโจทย์วิจัยนี้จะทำให้เห็นคำตอบชัดเจนถึงประเด็นการพึ่งตนเองของครัวเรือนที่ยังคงดำเนินการผลิตในรูปแบบของการพึ่งตนเอง ซึ่งครัวเรือนปัจจุบันสามารถอยู่ได้ท่ามกลางรูปแบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่คนส่วนใหญ่พากันนิยม

งานศึกษานี้ก่อให้เกิดประโยชน์โดยไม่เพียงแต่จะเป็นฐานข้อมูลเชิงประจักษ์ให้แก่ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนเท่านั้น แต่ยังมุ่งหวังที่จะขยายพรมแดนองค์ความรู้ด้านสังคมวิทยาชนบท โดยชี้ให้เห็นว่า กลุ่มเกษตรกรมีศักยภาพในการต่อรองและสร้างพื้นที่อิสระจากระบบทุนนิยม ผ่านกระบวนการปรับตัวสู่อารยะเกษตรได้อย่างไร

วัตถุประสงค์

ศึกษาการพึ่งตนเองของครัวเรือนที่มีการเปลี่ยนผ่านการเกษตรจากรูปแบบทุนนิยมมาสู่การผลิตเพื่อการเลี้ยงชีพอย่างพอเพียง

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) รูปแบบการวิจัยเป็นการศึกษาแบบปรากฏการณ์นิยม (Phenomenology) โดยศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมเกี่ยวกับ

ประสบการณ์และเหตุผลของครัวเรือนอารยะเกษตรภายใต้สถานการณ์ที่เป็นธรรมชาติ (Natural Setting) และให้ความสำคัญกับบริบทที่ห้อมล้อมประเด็นที่ศึกษา เพื่อสร้างคำอธิบาย หาข้อสรุป วิเคราะห์ และตีความอย่างเป็นองค์รวมด้วยทัศนะและเนื้อหาของผู้ให้ข้อมูลเป็นหลัก (Emic Perspective) เกี่ยวกับการพึ่งพาตนเองและปัจจัยที่ส่งผลต่อความสามารถในการพึ่งตนเองของ ครัวเรือน ซึ่งในงานศึกษานี้หมายถึง ครัวเรือนที่มีการเปลี่ยนผ่านการเกษตรจากรูปแบบทุนนิยมมาสู่ การผลิตเพื่อการเลี้ยงชีพอย่างพอเพียง โดยมีคุณลักษณะครัวเรือน

การศึกษานี้เก็บรวบรวมข้อมูลกับตัวแทนครัวเรือนจำนวนทั้งหมด 24 คน ซึ่งเลือกด้วยวิธี เจาะลง โดยอาศัยเกณฑ์คุณลักษณะคัดเข้า 1) ได้รับการสนับสนุนและส่งเสริมให้ปรับเปลี่ยนวิถีการผลิต เข้าสู่รูปแบบการผลิตเพื่อการเลี้ยงชีพอย่างพอเพียงตามรูปแบบโคก หนอง นา 2) ผ่านการเข้าร่วม โครงการโคก หนอง นา กับศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนอุดรธานี เป็นเวลาไม่น้อยกว่า 3 ปี 3) ทำเกษตรกรรมในรูปแบบโคก หนอง นา และ 4) มีที่ดินระหว่าง 1 – 20 ไร่ กับครัวเรือน 3 ประเภท จำแนกตามขนาดที่ดิน ได้แก่ ครัวเรือนที่มีขนาดที่ดินจำนวน 1-5 ไร่ ครัวเรือนที่มีที่ดินจำนวน 6-10 ไร่ และครัวเรือนที่มีที่ดินตั้งแต่ 11 ไร่ขึ้นไป แต่ไม่เกิน 20 ไร่

ใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก โดยมีแนวทางการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างเป็นเครื่องมือ เก็บรวบรวมข้อมูลในเดือนเมษายน ถึงเดือนมิถุนายน 2568 และวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์ เนื้อหา ข้อสรุปที่ได้เป็นข้อมูลเสนอแนะหน่วยงานศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนอุดรธานี เพื่อนำแนวคิด ปิยะพงษ์ บุชบงก์ และจตุรงค์ ศรีสุธรรม ไปกำหนดประเด็นมุ่งเป้าส่งเสริมให้ครัวเรือนพึ่งตนเอง เพื่อบรรลุพันธกิจการศึกษาวิจัยเพื่อการพัฒนาชุมชน และใช้องค์ความรู้จากการศึกษานี้ยกระดับ การทำการเกษตรเพื่อให้เกิดการพึ่งตนเองและเกิดความยั่งยืนในระดับครัวเรือน

แนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

บทความนี้ใช้แนวคิดหลัก 2 แนวคิด ได้แก่ แนวคิดการเปลี่ยนผ่านการเกษตร และแนวคิด การพึ่งตนเอง

แนวคิดการเปลี่ยนผ่านการเกษตร

การเปลี่ยนผ่านการเกษตร (Agrarian Transformation) จากวิถีการผลิตเพื่อยังชีพสู่การผลิต แบบการค้า สำหรับประเทศไทยเกิดขึ้นในสมัยที่มีนโยบายการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติฉบับที่ 3 (ปิยะพงษ์ บุชบงก์ และจตุรงค์ ศรีสุธรรม, 2554) ซึ่งให้ความสำคัญ กับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานสู่ภูมิภาค ผลจากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานตามนโยบายรัฐบาล นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวนาในชนบท จากเดิมที่ทำการผลิตเพื่อยังชีพ เป็นหลักมาสู่การผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น โดยเฉพาะผลิตข้าว สุวิทย์ อิศาศาวดี (2554) ค้นพบว่า

เมื่อเกิดการพัฒนาเส้นทางรถไฟมาสู่ภาคอีสาน ในภาคชนบททำให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการค้าขายข้าว

การเปลี่ยนผ่านการเกษตรซึ่งมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตไปสู่รูปแบบทุนนิยมที่มุ่งการค้ากำไรสูงสุด เด่นชัดขึ้นนับตั้งแต่ทศวรรษ 2500 จากการที่รัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมการผลิตพืชเกษตรสมัยใหม่ โดยเฉพาะพืชที่สามารถส่งเป็นสินค้าออกและสามารถสร้างเม็ดเงินให้กับประเทศ ไม่ว่าจะเป็น ปอ มันสำปะหลัง และข้าวโพด (สุกัร สมอนา, 2559) ประเทศไทยหลังปี 2500 จึงถือว่าได้เปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อการค้าอย่างชัดเจน แต่แน่นอนผลจากกระบวนการเปลี่ยนผ่านดังกล่าวก็มีอาจปฏิเสธถึงผลกระทบที่มีต่อวิถีของชาวนา ซึ่งส่งผลกระทบทั้งทางบวกและทางลบ ทางบวกนั้นชาวนาส่วนหนึ่งมีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้นโดยมีรายได้จากระบบการผลิต ในขณะที่ชาวนาบางส่วนกลับยากจนลง เนื่องจากภาวะหนี้สินที่กู้ยืมมาลงทุน สินค้าราคาตกต่ำ และการเผชิญกับภัยทางธรรมชาติ

ในช่วงทศวรรษ 2530 ผลพวงจากการเปลี่ยนผ่านการเกษตรส่งผลกระทบต่อภาคชนบทอย่างรุนแรงในหลายมิติ ทั้งฐานะทางเศรษฐกิจซึ่งทำให้เกิดช่องว่างรายได้ระหว่างคนจนกับคนรวย เรื่องแรงงานที่มีการอพยพออกจากภาคเกษตรไปทำงานในเมือง (สุกัร สมอนา, 2559) ปรากฏการณ์นี้ นำมาซึ่งการเกิดอาชีพนอกภาคการเกษตรมากมาย อาทิ การประกอบธุรกิจขนาดเล็ก อาชีพที่เป็นแรงงานนอกระบบ เช่น หาบเร่ ขับรถแท็กซี่ ขับรถมอเตอร์ไซด์รับจ้าง ขายลอตเตอรี่ ขายผลไม้ หรือพนักงานโรงงานหรือบริษัท (อรรถจักร สัตยานุรักษ์, 2559)

เมื่อก้าวเข้าสู่ทศวรรษ 2540 การเปลี่ยนผ่านการเกษตรที่ดำเนินมา 4 ทศวรรษ ปรากฏการการล่มสลายของระบบเกษตรเพื่อการยังชีพ (ธิดา เหล่าอัน, 2553) ระบบการผลิตเพื่อการค้าและมุ่งตลาดเพื่อกำไรสูงสุดได้เข้ามากำหนดวิถีการผลิตของชาวนา ตลาดได้รุกไล่ชาวนาให้เกิดกระบวนการเร่งการผลิตและมีการใช้ทรัพยากรเพื่อการผลิตมากขึ้น จนส่งผลต่อทรัพยากรที่เคยใช้เพื่อการยังชีพ กลายเป็นความขาดแคลน ดินเกิดความเสื่อมโทรม ป่าถูกแผ้วถางทำลายเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อการส่งออก เกิดการขาดแคลนน้ำฝนเนื่องจากป่าถูกทำลาย ไม่มีต้นไม้ดูดซับน้ำลงสู่ดินได้

เมื่อทรัพยากรเกิดความร่อยหรอและเริ่มขาดแคลนจนส่งผลกระทบ ชาวนาปรับตัวด้วยการแสวงหาโอกาสของชีวิตโดยการออกไปทำงานหาเงินจนเกิดอาชีพนอกภาคเกษตร บางส่วนเป็นแรงงานรับจ้างในต่างประเทศ บางส่วนอพยพเข้าไปทำงานในเมือง ในขณะที่หนี้สินครัวเรือนเพิ่มสูงขึ้นจากการกู้ยืมมาซื้อเครื่องอุปโภคบริโภค ซื้อเครื่องจักรทางการเกษตร ต่อเติมสร้างบ้าน รวมถึงลงทุนทำธุรกิจในรูปแบบผู้ประกอบการขนาดเล็ก

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีชาวนาจำนวนมากมุ่งทำการเกษตรในรูปแบบของการผลิตเพื่อการค้าขาย โดยปรับเปลี่ยนพื้นที่ทำการผลิตในรูปแบบเกษตรเชิงเดี่ยว หรือเป็นเกษตรพันธะสัญญา ตั้งแต่หลังปี 2540 เป็นต้นมาซึ่งสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว แต่ก็เกิดข้อถกเถียงเกี่ยวกับการเกษตรเชิงการค้า ที่ไม่แน่ใจว่าจะสามารถทำให้ชาวนาเกิดความยั่งยืนทางการผลิตได้หรือไม่ โดยเฉพาะยังมีชาวนาจำนวน

มากยิ่งขึ้นเมื่อมีการผลิตเพื่อการค้ามากเพียงใดตัวเลขหนี้สินครัวเรือนยิ่งสูงตามขึ้นไปด้วยเท่านั้น จึงเกิดกระแสการพัฒนาชาวนาในภาคการเกษตรแบบทางเลือกขึ้น นั่นก็คือ การนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงโดยรูปแบบการผลิตตามแนวทางทฤษฎีใหม่มาเป็นทางเลือกสำหรับชาวนา ที่มุ่งทำการเกษตรแบบผสมผสาน เน้นการผลิตที่มีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไปด้วยเพื่อให้เกิดความสมดุลและยั่งยืน

ปัจจุบันพบว่า มีชาวนาจำนวนหนึ่งปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากรูปแบบเกษตรเพื่อการค้า ที่มุ่งตลาดและแสวงหากำไรสูงสุด ซึ่งเคยผ่านประสบการณ์หนี้สินครัวเรือนหันมาทำการผลิต โดยการทำการเกษตรแบบพึ่งตนเอง ดังปรากฏครัวเรือนที่มีการผลิตตามรูปแบบโคก หนอง นา

แนวคิดการพึ่งตนเอง

เมื่อกล่าวถึงแนวคิดการพึ่งตนเอง จากการศึกษาพบว่า มีแนวคิดที่มีสาระสำคัญเกี่ยวกับการพึ่งตนเองที่ตรงที่สุด คือ แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงและทฤษฎีใหม่ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ซึ่งมีความสำคัญในฐานะเป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิตของทุกบุคคลบนพื้นฐานของความพอเพียง

หัวใจสำคัญของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงคือการพึ่งตนเองได้ ปรัชญานี้ได้รับการค้นคว้าวิจัย ทดลอง และพิสูจน์จนเกิดเป็นทฤษฎีใหม่ ทฤษฎีใหม่จึงเป็นแนวพระราชดำริที่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 พระราชทานเป็นแนวทางดำรงชีวิตที่นำไปสู่ความสามารถในการพึ่งตนเองในระดับต่าง ๆ อย่างเป็นขั้นตอน เป็นระบบการผลิตบนพื้นฐานปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อลดความเสี่ยงเกี่ยวกับการผันแปรของธรรมชาติหรือการเปลี่ยนแปลงของปัจจัยต่าง ๆ ดังนั้น “เศรษฐกิจพอเพียง” และ “ทฤษฎีใหม่” จึงไม่ใช่สิ่งเดียวกัน แต่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน โดยเศรษฐกิจพอเพียงเน้นปรัชญาหรือกรอบแนวคิดที่ชี้บอกถึงหลักการและวิถีปฏิบัติของทฤษฎีใหม่

กรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย (2562) มูลนิธิสิริกรรมธรรมชาติ (2564) คณะทำงานวิชาการ สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (มปป.) และสำนักงานคณะกรรมการพิจารณาเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (2552) อธิบายปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และทฤษฎีใหม่ สรุปได้ดังนี้

“เศรษฐกิจพอเพียง” เริ่มเป็นคำที่นิยมใช้กันอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน หลังจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ได้ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณพระราชทานปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อเป็นแนวทางสำหรับการพัฒนาประเทศไทยทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ชุมชน และระดับประเทศ

คำว่า “เศรษฐกิจ” ในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง ความเหมาะสมในความต้องการอยู่ในวิถีที่ถูกที่ควร ไม่เบียดเบียนเอาเปรียบ

ส่วนคำว่า “พอเพียง” คือ ความพอ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการมีภูมิคุ้มกันสำหรับตนเองที่ดีพอต่อผลกระทบที่เกิดจากภายนอกและภายใน อีกทั้งต้องอาศัยความรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ ขณะเดียวกันก็ต้อง

เสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของบุคคลให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และการดำเนินชีวิตด้วยความเพียรอย่างอดทน

เมื่อนำคำทั้งสองคำมาผนวกกัน เศรษฐกิจพอเพียง จึงหมายถึง เศรษฐกิจแบบพอมีพอกิน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 เคยมีพระราชดำรัสเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง ความตอนหนึ่งว่า “...สำคัญอยู่ที่เรามีเศรษฐกิจแบบพอมีพอกิน...นั่นหมายความว่า อิ่ม खुตัวเองได้ให้มีพอเพียงกับตัวเอง”

สำหรับความหมายในแง่ของการพัฒนานั้น เศรษฐกิจพอเพียง คือ การพัฒนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของทางสายกลางและความไม่ประมาท โดยคำนึงถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล การสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว ตลอดจนใช้ความรู้ ความรอบคอบ และคุณธรรม ประกอบการวางแผน การตัดสินใจและการกระทำ

ในงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้วิจัยจึงนำนิยามความหมายเศรษฐกิจพอเพียง มาใช้เป็นกรอบในการพิจารณาขอบเขตคำนิยามการพึ่งตนเองของครัวเรือนอารยะเกษตร เพื่อสร้างคำอธิบายให้เห็นถึงวิธีการเลี้ยงชีพอย่างพอเพียง รวมถึงอธิบายความสามารถในการพึ่งตนเองของครัวเรือนอารยะเกษตร

สำหรับ “ทฤษฎีใหม่” ตามศาสตร์พระราชาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 เป็นองค์ความรู้ที่มีเหตุผลรองรับ มีปรัชญา มีแนวคิดเบื้องต้น โดยผ่านการพิสูจน์ทดลองซ้ำแล้วซ้ำอีกจนเกิดผลประจักษ์

ทฤษฎีใหม่มีพื้นฐานมาจาก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 มีพระเนตรเห็นสภาพปัญหาของความขาดแคลนทรัพยากร และการขาดการบริหารจัดการทรัพยากรในที่ดิน น้ำ ป่า และทรัพยากรอื่น ๆ ที่มีความจำเป็นต่อการดำรงชีพของราษฎร พระองค์ทรงต้องการลดความไม่แน่นอนของธรรมชาติและความเสี่ยงจากการเปลี่ยนแปลงจากปัจจัยต่าง ๆ จึงทรงจัดซื้อที่ดินที่จังหวัดสระบุรีด้วยทรัพย์ส่วนพระองค์ จากนั้นได้ทดลองวิจัยโดยมีส่วนราชการช่วยดำเนินโครงการและสนับสนุน ด้วยการจัดสรรที่ดินจำนวน 15 ไร่ แบ่งพื้นที่ออกเป็น 4 ส่วน (30-30-30-10) โดยทุกส่วนมีการบริหารจัดการอย่างเป็นระบบเพื่อให้สามารถพึ่งตนเองได้

30 ส่วนแรก ประมาณ 3-4 ไร่ ขุดสระกักเก็บน้ำ โดยให้มีน้ำเพียงพอต่อการอุปโภคและการทำเกษตรกรรม ในสระเพิ่มประโยชน์ด้วยการเลี้ยงสัตว์น้ำไว้เพื่อเป็นแหล่งอาหารของครัวเรือน

30 ส่วนที่สอง ปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้น พืชผักชนิดต่าง ๆ สำหรับอุปโภคขายด้วยการปลูกให้หลากหลายและให้ได้ประโยชน์ที่สามารถตอบสนองความต้องการครบทุกด้าน คือ ปลูกป่า 3 อย่างประโยชน์ 4 อย่าง

30 ส่วนต่อมา ปลูกข้าว สำหรับบริโภคในครัวเรือนและให้เพียงพอต่อการบริโภค ไม่ให้ขาดแคลนการพึ่งพาข้าวจากภายนอก

10 ส่วนที่เหลือ เป็นบ้านเรือน ที่อยู่อาศัย และเป็นที่ใช้ชีวิตของคนและสัตว์เลี้ยง

ทฤษฎีใหม่จากที่บทวนนี้ เป็นแนวทางการบริหารจัดการทรัพยากรที่ดิน น้ำ ป่า และทรัพยากรอื่น ๆ ในที่ดินที่มีการจัดสรรเป็นส่วนให้เกิดประสิทธิภาพและเป็นแนวทางที่เหมาะสมในตัวเอง สามารถลดความเสี่ยงหรือความไม่แน่นอนจากปัจจัยต่าง ๆ จากทั้งภายในและภายนอกได้อย่างมีประสิทธิภาพ

การบทวนแนวคิดทฤษฎีใหม่ในครั้งนี้ ผู้วิจัยจะนำไปเป็นรูปแบบในการกำหนดขอบเขตในการสร้างคำอธิบายเกี่ยวกับการศึกษาประเด็นการพึ่งตนเองของครัวเรือนอารยะเกษตร

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยนำเสนอเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนแรก บริบทครัวเรือนอารยะเกษตร ส่วนที่สอง การพึ่งตนเองของครัวเรือนอารยะเกษตร ซึ่งเป็นการตอบวัตถุประสงค์ของการศึกษา โดยนำเสนอครอบคลุม 3 ประเด็น ได้แก่ การพึ่งตนเองในด้านแรงงาน ด้านเงินทุน และด้านทรัพยากรภายในและส่วนสุดท้ายสรุป มีรายละเอียดดังนี้

บริบทครัวเรือนอารยะเกษตร

ครัวเรือน “อารยะเกษตร” ที่เป็กลุ่มเป้าหมาย เป็นการศึกษาถึงครัวเรือนที่ประยุกต์ใช้เกษตรทฤษฎีใหม่ควบคู่กับการบริหารจัดการพื้นที่ในรูปแบบ โคก หนอง นา โดยมีนัยหมายถึง เกษตรกรรมที่ เน้นความเจริญงอกงามทางจิตใจและการแบ่งปัน (Mental Elevation and Altruism) มิใช่เกษตรกรรมที่มุ่งเน้นเพียงความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเชิงอุตสาหกรรม (Technocentric Agriculture)

สำหรับการศึกษาภูมิหลังของทั้ง 22 ครัวเรือนก่อนเป็นครัวเรือนอารยะเกษตร การศึกษานี้พบว่า เกือบทุกครัวเรือนมีคุณลักษณะเหมือนกับครัวเรือนทั่วไปที่ยึดการเกษตรเป็นอาชีพ โดยส่วนใหญ่ดำเนินวิธีการเกษตรด้วยการลงทุนสูงเพื่อปลูกพืชเชิงเดี่ยวตอบสนองต่อระบบตลาด เพื่อหวังรายได้หาเลี้ยงชีพและสร้างฐานะครอบครัว แต่ก็ต้องเผชิญกับสภาพปัญหาที่ไม่เอื้ออำนวยจากสภาพดินฟ้าอากาศที่มีการเปลี่ยนแปลงซึ่งยากแก่การปรับตัว ตลอดเวลา 3-5 ปีของครัวเรือนมีการเผชิญกับปัญหาที่รุนแรงมากขึ้นจากการทำการเกษตร ทั้งพืชตายจากภาวะฝนแล้งและน้ำท่วม ผลผลิตลดลงจากสภาพภูมิอากาศเปลี่ยนแปลง รวมถึงปัญหาที่เกิดจากสภาพดินโทรมดินตายที่เป็นอุปสรรคต่อการปลูกพืช ปัญหาโรคระบาดในพืชที่ยากแก่การแก้ไขเยียวยา หรือแม้กระทั่งปัญหาในตัวเองเกษตรกรในครัวเรือน เช่น การขาดความรู้ในการผลิต การจัดการแปลงปลูก การขาดการอนุรักษ์ดิน อนุรักษ์น้ำ ขาดความเข้าใจระบบนิเวศและสภาพทางธรรมชาติในที่ดินทำกิน รวมถึงปัญหาจากระบบตลาดที่ไม่สามารถปรับตัวได้ทัน เช่น ถูกกดราคา ขายขาดทุน หรือผลิตผลทางการตลาดตก

สภาพปัญหาที่ ครัวเรือนเผชิญสะสมต่อเนื่องจากการทำการเกษตรตามแนวทางทุนนิยมมาเป็นเวลาหลายสิบปี ครัวเรือนเกินครึ่งแบกรับภาระของปัญหานี้สินที่สูงขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งในการทำการเกษตรแต่ละครั้งจำเป็นต้องใช้เงินลงทุนสูง เกือบทั้งหมดของปัจจัยการผลิตครัวเรือน

พึ่งพาจากภายนอก โอกาสที่จะล้มตาอำปากได้จึงไม่ค่อยมี ดังนั้นแล้วฐานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือนจำนวนเกินครึ่งจึงอยู่ในเกณฑ์ปานกลางค่อนข้างต่ำ ในขณะที่ส่วนที่เป็นรายได้รายวันและรายเดือนแทบไม่มีการขายผลผลิตแต่ละรอบปีก็แก้ปัญหาได้เพียงการใช้หนี้หรือตัดดอกเบี้ยยเงินกู้เท่านั้น ไม่พอสำหรับการเก็บออมหรือเป็นทุนในการทำการเกษตรต่อ ซึ่งต้องอาศัยเงินรายได้จากการออกไปรับจ้างนอกภาคการเกษตร

ภายหลังจากที่ครัวเรือนเข้าสู่ครัวเรือนอารยะเกษตร ซึ่งมีการเปลี่ยนผ่านการเกษตรจากรูปแบบทุนนิยมมาสู่การผลิตเพื่อการเลี้ยงชีพอย่างพอเพียง ด้วยการเข้ามาส่งเสริมความรู้และปรับเปลี่ยนแนวทางในการทำการเกษตรแบบพึ่งพาตนเองของศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนอุดรธานี ครัวเรือนจำนวน 22 ครัวเรือน จาก 113 ครัวเรือนที่ผ่านเกณฑ์คัดเลือก เมื่อผ่านปีที่ 3 สามารถยกระดับความรู้และเกิดแนวทางการทำการเกษตรที่เหมาะสมตามแนวทางการทำการเกษตรแบบพึ่งพาตนเอง ครัวเรือนนำเอาปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่ได้รับการส่งเสริมและนำรูปแบบการบริหารจัดการที่ดินตามหลักทฤษฎีใหม่มาใช้ในการดำเนินวิถีทางการเกษตร โดยได้ละทิ้งและหันหลังให้กับวิถีการทำการเกษตรตามแนวทางทุนนิยม การศึกษานี้ยังพบว่าครัวเรือนทั้งหมดเกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านแนวคิดและแนวทางการทำอย่างชัดเจน

การพึ่งตนเองของครัวเรือนอารยะเกษตร

การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตจากการเปลี่ยนผ่านการเกษตรจากรูปแบบทุนนิยมมาสู่การผลิตเพื่อการเลี้ยงชีพอย่างพอเพียงของครัวเรือนอารยะเกษตร ครัวเรือนเกิดการเปลี่ยนแปลงและสามารถพึ่งพาตนเองได้หลายมิติ ได้แก่ พึ่งพาตนเองได้ในด้าน**แรงงาน** โดยไม่ต้องจ้างแรงงานภายนอกเหมือนการทำการเกษตรตามแนวทางทุนนิยม ครัวเรือนสามารถ**พึ่งเงินทุน**ในการลงทุนแต่ละครั้งด้วยเงินสะสมจากระบบการผลิต โดยไม่ไปกู้หนี้ยืมสินจากภายนอกเหมือนแต่ก่อน และสามารถ**พึ่งพาทรัพยากร**ภายในของตนเอง โดยอาศัยดิน น้ำ อาหาร และองค์ความรู้จากการทำเพื่อการแก้ไขปัญหาจนเกิดเป็นความรู้ในการปฏิบัติอย่างเหมาะสมด้วยตนเอง

ครัวเรือนพึ่งพาแรงงานตนเอง

การศึกษานี้พบว่า การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตมาสู่การผลิตเพื่อการเลี้ยงชีพอย่างพอเพียง ครัวเรือนเกือบทั้งหมดลดภาระเรื่องแรงงานลงอย่างมีนัยยะสำคัญ ซึ่งการลดการจ้างแรงงานจากภายนอกลงได้นั้น การทำอย่างพอเหมาะหรือพอดีตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง นับเป็นวิธีการที่ครัวเรือนต่างก็ให้ความตระหนักยิ่ง โดยเฉพาะครัวเรือนที่มีขนาดที่ดินจำนวน 1-5 ไร่ มีนัยยะของการพึ่งตนเองด้านแรงงานดีกว่าครัวเรือนที่มีจำนวนที่ดินมาก หลายครัวเรือนต่างสะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างของการจ้างแรงงานกับไม่จ้างของการทำการเกษตร โดยบอกว่าการจ้างแรงงานเป็นแนวโน้มที่เกิดขึ้นกับผู้ที่มีที่ดินมาก ส่วนผู้ที่มีจำนวน 1-5 ไร่ สามารถใช้แรงงานภายในครัวเรือนของตนเองได้ ซึ่งจากการศึกษามีเพียงส่วนน้อยที่เป็นครัวเรือนที่มีขนาดตั้งแต่ 11 ไร่ขึ้นไป ยังมีการจ้างแรงงานเข้ามาเสริมในกรณีที่แรงงานหลักทำไม่ไหว หรือช่วงที่เร่งการเก็บเกี่ยว การทำอย่างพอดีสะท้อน

ถึงผลที่แตกต่างจากเดิม ซึ่งแต่ก่อนครัวเรือนต้องจ้างแรงงานภายนอกครัวเรือนที่เป็นญาติพี่น้อง หรือ คนในหมู่บ้านเดียวกัน แต่ภายหลังจากมีการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตมาสู่การผลิตเพื่อการเลี้ยงชีพ อย่างพอเพียง ครัวเรือนสามารถใช้แรงงานภายในครัวเรือนตนเอง

จากการศึกษาครัวเรือนอาระเกษตรพบการจ้างแรงงานอยู่ระหว่าง 3-5 คนต่อการทำการเกษตรในแต่ละขั้นตอน ตัวอย่างเช่น การปลูกอ้อย ซึ่งจะต้องจ้างตัดพันธ์ จ้างปลูก จ้างเก็บเกี่ยว หรือมันสำปะหลัง หรือข้าว ก็เช่นเดียวกันทุก ๆ ขั้นตอนล้วนแต่มีการจ้างแรงงานจากภายนอกเข้ามาเสริม

การปรับเปลี่ยนแนวทางการทำการเกษตรจากเดิมแบบทุนนิยมโดยปลูกพืชเชิงเดี่ยวมาสู่การทำแบบพึ่งพาตนเองด้วยการปลูกแบบผสมผสานที่เน้นการพึ่งพาตนเอง แม้ว่าขนาดที่ดินจะยังคงมีจำนวนเท่าเดิม แต่เมื่อมีการบริหารจัดการที่ดินเป็นสัดส่วนตามหลักการทฤษฎีใหม่ โดยการออกแบบที่ดินเป็นสัดส่วนโดยอาศัยหลักการ 30:30:30:10 และทำกิจกรรมการผลิตตามสัดส่วนและความสอดคล้องอย่างเหมาะสมกับขนาดพื้นที่ ทำให้แรงงานในครัวเรือนลดภาระงานลงไปได้มาก โดยเฉพาะพื้นที่ที่เป็นสัดส่วนเก็บน้ำหรือพื้นที่ปลูกต้นไม้ เมื่อผ่านเข้าสู่ปีที่ 3 ครัวเรือนแทบที่จะไม่ได้บำรุงดูแล เพราะระบบชีวภาพสามารถหล่อเลี้ยงตัวเองและเกื้อกูลกันได้ ซึ่งถือเป็นการลดภาระของแรงงานลง

การศึกษายังพบว่า ครัวเรือนเกือบทั้งหมดมีแรงงานในครัวเรือน 1-2 คนเท่านั้น ส่วนใหญ่เป็นคู่สามีภรรยา ซึ่งมีอายุอยู่ระหว่าง 40-55 ปี ส่วนวัยแรงงานที่เป็นคนหนุ่มสาวจะออกไปเรียนหนังสือหรือไปทำงานแสวงหาโอกาสชีวิตภายนอก โดยไม่คาดหวังการทำงานในภาคการเกษตร กลุ่มนี้มองว่าภาคเกษตรไม่สามารถทำให้เกิดความสำเร็จร่ำรวยหรือปลดปล่อยภาระหนี้สินหรือสามารถสร้างความมั่นคงในชีวิตได้ ฉะนั้นจึงเลือกที่จะไม่ทำงานในภาคเกษตรแต่มุ่งหารายได้จากภายนอกและอาศัยการส่งเงินกลับมาจุนเจือครอบครัวและสนับสนุนคนทางบ้าน

เกี่ยวกับประเด็นแรงงานจึงสามารถสรุปได้ว่า จำนวนแรงงานที่พบในครัวเรือน 1-2 คนเป็นจำนวนที่เหมาะสมกับภาระงานในแปลงที่ทำการเกษตร โดยสามารถใช้แรงงานได้พอดีตามแรงตามอายุ คนที่เป็นแรงงานไม่ต้องแบกรับภาระงานหนักจนเกินไป โดยที่แรงงานได้มีเวลาพักผ่อนใช้ชีวิตในพื้นที่ของตนเองและไม่มีความกดดันจากการทำงาน นอกจากนี้ยังพบอีกว่า ครัวเรือนเกือบครึ่งเลือกที่จะอยู่อาศัยประจำในแปลงการเกษตรโดยการปลูกบ้านทั้งถาวรและชั่วคราว ลักษณะเช่นนี้ทำให้มีเวลาในการดูแลแปลงเกษตรได้เอาใจใส่อย่างเต็มที่

ครัวเรือนพึ่งพาเงินทุนตนเอง

ประเด็นเรื่องเงินทุนมีข้อถกเถียงเกิดขึ้นในระหว่างทำการศึกษา โดยเฉพาะประเด็นที่เห็นว่าจำเป็นต้องคำนวณถึงต้นทุนในการลงทุน รายจ่าย และรายได้อย่างละเอียด ซึ่งเป็นเรื่องยากที่ครัวเรือนจะบอกออกมาเป็นตัวเลข แต่ในการศึกษานี้สามารถบอกถึงความคุ้มค่าที่เกิดจากการเปรียบเทียบวิธีการเกษตรของทั้งสองแนวทาง โดยเฉพาะคำว่า “คุ้มค่า” ที่ไม่ได้มีแต่มิติทางเศรษฐศาสตร์

แต่สามารถระบุถึงความคุ้มค่าทางสังคมด้วย เช่น ความมั่นคงทางอาหาร คุณภาพชีวิต ความสุขสงบ โดยสะท้อนจากผลการศึกษาจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นระหว่างก่อนและภายหลังการปรับเปลี่ยนวิถีการเกษตร

การศึกษานี้พบว่า ครั้วเรื่อนเมื่อปรับเปลี่ยนแนวทางการทำการเกษตรจากรูปแบบทุนนิยมมาสู่การผลิตเพื่อการเลี้ยงชีพอย่างพอเพียงด้วยการนำเอาหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและแนวทางการบริหารจัดการที่ดินเพื่อทำการเกษตรให้เกิดการพึ่งพาตนเองตามทฤษฎีใหม่ ทำให้การบริหารจัดการที่ดินมีความหลากหลายขึ้น และกิจกรรมการผลิตหลายอย่างถูกย่อส่วนให้มีขนาดเล็กลงและพอดีทำ การผลิตบางอย่างที่เคยเกิดขึ้นจากการทำเกษตรแบบเชิงเดี่ยวที่เป็นการลงทุนสูงครั้วเรื่อนไม่ได้ทำแล้ว แต่ปรับเปลี่ยนมาสู่การปลูกพืชแบบผสมผสานที่มุ่งการพึ่งพาตนเอง รวมถึงสร้างรายได้จากการผลิตบนพื้นฐานของความหลากหลายกับพืชที่ปลูกและสัตว์เลี้ยง เช่น ข้าว พืชผัก ผลไม้ ปลา เป็ด ไก่ และวัวควาย หรือบางครั้วเรื่อนซึ่งเป็นครั้วเรื่อนส่วนน้อยมีการแบ่งสัดส่วนปลูกพืชโดยยังคงปลูกพืชเชิงเดี่ยวแต่ไม่ได้ปลูกเป็นพืชหลักในลักษณะเชิงพาณิชย์ โดยปลูกลดลงและหันมามุ่งการปลูกแบบผสมผสาน ซึ่งกรณีแบบนี้เป็นแนวความคิดในการพึ่งตนเองของครั้วเรื่อนที่มีที่ดินตั้งแต่ 11 ไร่ขึ้นไป โดยแบ่งที่ดินปลูกอ้อยและมันสำปะหลัง ด้วยเหตุว่าพืชเหล่านี้เป็นหลักประกันในการสร้างรายได้รายปีให้กับครั้วเรื่อน ส่วนครั้วเรื่อนที่มีที่ดิน เปลี่ยนผ่านการเกษตรจากรูปแบบทุนนิยมมาสู่การผลิตเพื่อการเลี้ยงชีพอย่างพอเพียงเกือบทั้งหมดหันมาสู่การทำการเกษตรแบบพึ่งพาตนเอง

การทำการเกษตรที่เน้นการพึ่งพาตนเองของครั้วเรื่อนส่วนใหญ่ แม้เงินจากการลงทุนจะไม่ได้เกิดขึ้นเป็นก้อนกับครั้วเรื่อนเหมือนกับการทำการเกษตรแบบเชิงเดี่ยว แต่ก็มีรายได้จากการขายผลผลิตที่เป็นลักษณะของการสะสมแบบรายได้รายวัน รายสัปดาห์ หรือรายเดือน และในเดือนหนึ่ง ๆ ครั้วเรื่อนจะมีรายได้จากการขายผลผลิตต่อเนื่องและหมุนเวียน เงินที่ได้จึงเป็นเงินสะสมที่ไม่ใช่เงินก้อนเหมือนกับการทำการเกษตรแบบที่มุ่งการค้าตามแนวทางแบบทุนนิยม จากการศึกษาพบว่า เงินจำนวนที่หาได้จากการสะสมนี้จะเกิดการออมดีกว่าและมีเงินคงเหลือดีกว่าเงินที่ได้จากการขายผลผลิตที่ปลูกเชิงพาณิชย์ เพราะการสะสมจะสร้างวินัยในการออม อีกประการหนึ่งที่ครั้วเรื่อนสะท้อนคือการได้ขายผลผลิตและได้เก็บเงินที่ละเล็กละน้อยทำให้เกิดนิสัยของการประหยัด

การลงทุนกับการทำการเกษตรในแนวทางที่มุ่งเพื่อการยังชีพ ทำให้เกิดข้อสรุปสำคัญว่า แม้ไม่ใช่หนทางที่จะนำไปสู่ความรวยโดยง่าย แต่แนวทางนี้ก็ได้ปราศจากซึ่งการเกิดรายได้ เพียงแต่รายได้อาจไม่ได้เกิดขึ้นเป็นกอบเป็นกำเหมือนกับการทำเกษตรตามแนวทางทุนนิยม ขณะที่ต้นทุนในการลงทุนกลับถูกและมีต้นทุนน้อยกว่า ตัวอย่างเช่น ค่าปุ๋ย ค่ายา ค่าจ้างแรงงาน เมื่อครั้วเรื่อนหันมาดำเนินการทำการเกษตรตามแนวทางที่วาดดังกล่าว ต้นทุนในการลงทุนจำพวกค่าเหล่านี้ก็ไม่มีเพราะครั้วเรื่อนสามารถใช้ปุ๋ยที่ตนเองผลิตได้จากมูลสัตว์ หรือการตัดหรือลดค่าจ้างแรงงานด้วยการทำด้วยตนเอง จึงทำให้ประหยัดเงินส่วนนี้ไปได้ ลักษณะอย่างนี้ครั้วเรื่อนจึงมีการออม

มีเงินเก็บสะสมสำหรับที่จะทำการลงทุนต่อ และเงินสะสมจากส่วนนี้ยังสามารถนำไปปลดปล่อยหนี้สินที่เกิดจากระบบการผลิตในอดีต

ครัวเรือนพึ่งพาทรัพยากรภายในของตนเอง

การปรับเปลี่ยนวิธีการเกษตรจากทุนนิยมมาเป็นวิถีพอเพียง การศึกษานี้สะท้อนผลชัดเจนว่าเมื่อเวลาผ่านไป 3 ปี ครัวเรือนเกือบทั้งหมดพึ่งพาทรัพยากรจากภายนอกโดยหันมาพึ่งพาทรัพยากรภายในของตนเอง ตั้งแต่ทรัพยากรดิน น้ำ อาหาร ตลอดจนความรู้ซึ่งเกิดขึ้นจากการทำ

ครัวเรือนสามารถพึ่งพาทรัพยากรดินที่อุดมสมบูรณ์จากการลดเลิกการใช้สารเคมีมาเป็นเวลาหลายปี ซึ่งเป็นสาเหตุทำให้ดินเสื่อมโทรมหรือดินตาย หลายครัวเรือนสะท้อนว่าการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ติดต่อกันหลายปีเป็นสาเหตุของการเกิดสภาพดินเสื่อมโทรม แต่เมื่อปรับเปลี่ยนมาสู่วิถีการเกษตรตามแนวทางพอเพียง ทำให้สภาพดินกลับมามีความสมบูรณ์ สามารถทำการเกษตรด้วยต้นทุนต่ำด้วยการลดปัจจัยการผลิตจำพวกปุ๋ยเคมีลง นอกจากนี้ ก็พบว่าครัวเรือนสามารถพึ่งพาตนเองในเรื่องน้ำได้ ทั้งน้ำใช้และน้ำเพื่อทำการเกษตร โดยเก็บกักน้ำตามหลักทฤษฎีใหม่ ราวร้อยละ 30 ของพื้นที่ เพื่อให้มีน้ำใช้อย่างพอเพียง การกักเก็บน้ำในระดับครัวเรือนทำให้ลดการพึ่งพาภายนอกได้อย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งนอกจากจะเป็นหลักประกันในการแก้ไขปัญหาเรื่องน้ำ ทั้งภาวะแล้ง น้ำมาก หรือน้ำท่วม น้ำที่ถูกจัดการอย่างเป็นระบบในการทำการเกษตรของครัวเรือนยังถือเป็นการจัดการน้ำอย่างยั่งยืน เพราะน้ำเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญต่อระบบการเกษตรโดยต้องมีใช้อย่างพอเพียงเมื่อครัวเรือนมีความต้องการ

เช่นเดียวกัน ยังพึ่งพาตนเองได้โดยการมีความมั่นคงทางอาหาร ครัวเรือนส่วนใหญ่เมื่อลดการปลูกพืชเชิงเดี่ยวและหันมาปลูกพืชแบบผสมผสานผ่านพื้นที่ของการบริหารจัดการน้ำอย่างเป็นระบบ ครัวเรือนจะมีข้าว ผัก ผลไม้ ที่เป็นพืชอาหารบริโภคภายในครัวเรือน ซึ่งลดการซื้อจากภายนอกได้มาก ถือเป็นการสร้างความมั่นคงทางด้านอาหาร และอีกทางเป็นการพึ่งพาตนเองได้อย่างมั่นคง การที่ครัวเรือนสามารถพึ่งพาตนเองได้ทางด้านอาหารนับว่าเป็นหลักประกันความมั่นคงในอนาคตอีกทางด้วย เพราะไม่ว่าจะเกิดวิกฤตการณ์อะไรขึ้นกับครัวเรือนก็就不用กระทบครัวเรือนสะท้อนว่าเป็นความแตกต่างจากแต่ก่อนที่เกือบทั้งหมดของทรัพยากรอาหารต้องพึ่งพาภายนอก เช่น ปลา ผักปลูก ผลไม้พื้นบ้าน แต่ภายหลังการปรับเปลี่ยนครัวเรือนสามารถผลิตอาหารบริโภคเองโดยที่ไม่ต้องซื้อ อาหารหลายอย่างได้รับการตอบสนองต่อปัญหาความขาดแคลนและเป็นการพึ่งพาตนเองได้อย่างแท้จริง

ผลการศึกษาชี้ว่า ครัวเรือน 2 กลุ่ม ที่มีที่ดินจำนวน 1-5 ไร่ และ 6-10 ไร่ เกิดการพึ่งพาตนเองของทรัพยากรดิน น้ำ อาหาร ได้ดี อันเนื่องมาจากสามารถบริหารจัดการทรัพยากรได้ดีกว่าการมีที่ดินจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีการใช้แรงงานด้วยความสมดุลและเป็นไปอย่างเหมาะสม แต่สิ่งที่สำคัญมากกว่าคือ ครัวเรือนทั้งหมดที่ศึกษาสามารถพึ่งพาความรู้ของตนเอง โดยเฉพาะความรู้

จากการทำการเกษตรโดยที่เมื่อก่อนต้องพึ่งพาความรู้จากภายนอก ด้วยการเข้ามาส่งเสริมของภายนอก อย่างบริษัทที่มานำมาในการปลูก การดูแลพืช การใช้ยา ใช้น้ำ แต่ปัจจุบันเมื่อลดเล็กละเอียดวิธีการทำการเกษตรที่หวังผลกำไรโดยหันมาทำตามวิถีของความพอเพียงความจำเป็นในการพึ่งพาความรู้จากหน่วยงานก็ลดลง แต่อย่างไรก็ตาม กลับเป็นการใช้ความรู้ของตนเองมากขึ้นโดยเป็นความรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติ การแก้ไขปัญหา การลงมือทำ การลองผิดลองถูกด้วยตนเอง จนกลายเป็นความรู้ที่ชำนาญและสามารถใช้เป็นแนวทางปฏิบัติแก่ครัวเรือนและเครือข่ายในการทำการเกษตรอื่น

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาคครัวเรือนที่เปลี่ยนผ่านการเกษตรจากรูปแบบทุนนิยมมาสู่การผลิตเพื่อการเลี้ยงชีพอย่างพอเพียง ผลการศึกษาสะท้อนชัดเจนว่า ครัวเรือนที่มีที่ดินจำนวน 1-5 ไร่ และ 6-10 ไร่ พึ่งตนเองได้ดี โดยสามารถพึ่งพาตนเองได้ในด้านการพึ่งพาแรงงานของตนเอง พึ่งพาเงินทุนของตนเองในการทำการเกษตร และพึ่งพาทรัพยากรภายในของตนเอง ส่วนครัวเรือนที่มีที่ดินจำนวน 10 ไร่ขึ้นไป แม้จะเข้าสู่การปรับเปลี่ยนวิธีการเกษตรมาสู่แนวทางการผลิตเพื่อการยังชีพอย่างพอเพียงตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและทฤษฎีใหม่ แต่ด้วยขนาดใหญ่ที่ดินมีจำนวนมาก มีข้อจำกัดในด้านแรงงานเพียง 1-2 คนต่อครัวเรือน จึงยังพึ่งพาตนเองได้ไม่เท่ากับครัวเรือนสองประเภทแรก

ข้อสรุปข้างต้น นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงการพึ่งพาตนเองได้ในด้านต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี ยังสะท้อนว่าจำนวนที่ดินมีนัยยะสำคัญต่อการพึ่งตนเอง ผู้ที่มีที่ดินขนาดพอดีกับแรงงานจะสามารถพึ่งตนเองได้ดีกว่าผู้ที่มีขนาดที่ดินมากและมีข้อจำกัดในด้านแรงงาน ข้อสรุปนี้สนับสนุนแนวคิด “เศรษฐกิจพอเพียง” และ “ทฤษฎีใหม่” กรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย (2562) มูลนิธิสิทธิกรรมธรรมชาติ (2564) คณะทำงานวิชาการ สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (มปป.) และสำนักงานคณะกรรมการพิจารณาเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (2552) ที่ชี้ถึงแนวทางการพึ่งพาตนเอง โดยต้องยึดถือหลักของความพอดี (พอเพียง) เป็นแนวทางปฏิบัติชีวิต และใช้การบริหารจัดการที่ดินอย่างเหมาะสมด้วยการแบ่งพื้นที่เป็นสัดส่วน ซึ่งจะเอื้อต่อการบริหารจัดการและนำมาซึ่งการพึ่งพาตนเองได้ดีเกิดเป็นความยั่งยืน

จึงเสนอแนะให้หน่วยงาน ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนอุดรธานี ซึ่งเป็นหน่วยงานพัฒนาและสนับสนุนความรู้ได้ให้การส่งเสริมและขับเคลื่อนในการพัฒนาครัวเรือนที่มีที่ดินเหมาะสมกับขนาดแรงงาน คือ 1-5 ไร่ และ 6-10 ไร่ ปรับเปลี่ยนวิธีการเกษตร โดยนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งเป็นหลักเศรษฐกิจที่กำหนดเอาความพอดีเป็นที่ตั้ง และรูปแบบการบริหารจัดการที่ดินอย่างสมดุลและยั่งยืนของทฤษฎีใหม่ไปส่งเสริมและพัฒนาครัวเรือน

เอกสารอ้างอิง

- กรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย. (2562). *การประยุกต์ทฤษฎีใหม่สู่ โคก หนอง นา แห่งน้ำใจและความหวัง*. พิมพ์ดี.
- กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม. (2561). *เมื่อปลาจะกินดาว ปีที่ 16: รายงานสถานการณ์ในรอบปี 2561*. ภาพพิมพ์.
- คณะทำงานวิชาการ สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (มปป.). *การขยายผลสู่สาธารณะเรื่องการพัฒนาแหล่งน้ำ ดิน ป่า และการเกษตรตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง*. เปเปอร์เมท.
- บัวพันธ์ พรหมพักพิง. (2560). *แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนา จากความมั่งคั่งทางวัตถุสู่ความอยู่ดีมีสุขประชาชาติ*. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ปิยะพงษ์ บุขบงก์ และจตุรงค์ ศรีสุรธรรม. (2554). การวางแผนพัฒนาภูมิภาคในระยะเปลี่ยนผ่าน: การเปลี่ยนแปลงและอุปสรรค. *การเมืองการปกครอง*, 1(1), 129-151.
- มูลนิธิสิทธิมนุษยชน. (2564). *การพัฒนาตามหลักสิทธิมนุษยชนสู่ระบบเศรษฐกิจพอเพียง*. แอทโพร์พรีนซ์.
- วสันต์ ปัญญาแก้ว. (บรรณาธิการ). (2557). *สังคมเปลี่ยนผ่าน เปลี่ยนผ่านสังคม รวมบทความวิชาการในวาระครบรอบ 50 ปี คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่*. วณิดา.
- สถาบันวิจัยสังคม. (2530). *ทฤษฎีขั้วความเติบโตหรือขั้วความเจริญ (Growth Pole)*. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สำนักงานคณะกรรมการพิจารณาเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. (2552). *ทฤษฎีใหม่หลักการพึ่งตนเองอย่างยั่งยืน*. รุ่งศิลป์.
- สุจินต์ หรสิทธิ์, อนุชา เกตุเจริญ, วันชัย วัฒนศัพท์, ภัทธวิ วัฒนศัพท์, เนสินี ไชยเอื้อ และศุภณัฐ เพิ่มพูนวิวัฒน์. (2556). *อารยะอุตสาหกรรมจะอยู่ด้วยกันได้อย่างไร*. วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สุกักร์ สมอนา. (2559). *สังคมวิทยาอีสาน*. ศักดิ์ศรีอักษร.
- อรรถจักร สัตยานุรักษ์. (2559). *ลี้มตาอำปาก จากชาวนาสู่ผู้ประกอบการ*. มติชนปากเกร็ด.
- อนุวัฒน์ พลทิพย์ และบัวพันธ์ พรหมพักพิง. (2566). ปัจจัยขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงแบบวิถีการผลิตของชุมชนเกษตรกรรมในพื้นที่ใกล้เคียงเขตอุตสาหกรรม. *มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี*. 4(1), 66-97.
- Hunt, E, K. (1992). *History of economic thought: A critical perspective*. M.E. Sharpe.
- Kautsky, K. (1899). *The agrarian question*. Zwan Publication.
- Lewis, W.A. (1954). *Economic development with unlimited supplies of labor*. Wiley & Sons.

Polanyi, J. (2001). *The great transformation: The political and economic origins of our time*. Beacon Press.